

ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-4>

УДК 334.7

**ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА
НА ПІДПРИЄМСТВАХ****FORMS OF CONCENTRATION OF PRODUCTION
AT ENTERPRISES****Кравець Катерина Петрівна**кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6850-9378>**Kravets Kateryna**

Kyiv National University of Trade and Economics

Стаття присвячена висвітленню актуальності концентраційних процесів на сьогоднішній день. Проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття «концентрація виробництва». Визначено основні форми здійснення концентрації виробництва та охарактеризовано класифікаційні ознаки концентрації виробництва, які, на відміну від традиційних, об'єднують такі таксономічні групи, як види (абсолютна та відносна), рівні (мікро-, макро- та міжнародний), напрями (внутрішній та зовнішній) та форми здійснення (внутрішня інтеграція, інтеграція, співробітництво), що дозволяє поглибити теоретичний базис досліджуваних процесів. Окреслено диференціацію рівнів здійснення концентрації виробництва (мікрорівень, макрорівень та міжнародний рівень). Визначено форми здійснення інтеграційних процесів через процеси злиття та поглинання. Визначено особливості та відмінності концентраційних форм через злиття та поглинання.

Ключові слова: концентрація виробництва, економічна інтеграція, форми концентрації, злиття, поглинання.

Статья посвящена освещению актуальности концентрационных процессов на сегодняшний день. Проанализированы современные подходы к определению понятия «концентрация производства». Определены основные формы осуществления концентрации производства и охарактеризованы классификационные признаки концентрации производства, которые, в отличие от традиционных, объединяют такие таксономические группы, как виды (абсолютная и относительная), уровни (микро-, макро- и международный), направления (внутренний и внешний) и формы осуществления (внутренняя интеграция, интеграция, сотрудничество), что позволяет углубить теоретический базис исследуемых процессов. Определены дифференциацию уровней осуществления концентрации производства (микроуровень, макроуровень и международный уровень). Определены формы осуществления интеграционных процессов через процессы слияния и поглощения. Определены особенности и различия концентрационных форм через слияния и поглощения.

Ключевые слова: концентрация производства, экономическая интеграция, формы концентрации, слияния, поглощения.

The article is devoted to highlighting the relevance of concentration processes today. Modern approaches to the definition of "concentration of production" are analyzed. The essence of the concentration of production should be determined through the prism of forms of its practical implementation. As with any complex phenomenon, the concentration of production is characterized by various forms of implementation. The economic literature presents a large number of variants of classifications of forms of the process of concentration of production. However, all classifications are formed without the tools of an integrated approach. The analysis of scientific sources shows the lack of a holistic classification of the concentration of production, and therefore there is a need to systematize the classification features by types, levels, directions and forms of implementation. The concentration of production is characterized by a variety of forms of its manifestation, which requires their systematization according to certain classification features. The process of concentration of production by classification was divided into: types, levels, areas of implementation, forms. The proposed systematization of classification features of the concentration of pro-

duction allows to deepen the understanding of these processes and to create the necessary theoretical basis for the development of methodological support for assessing the effectiveness of the concentration of production. The main forms of concentration of production are identified and the classification features of concentration of production are characterized, which, unlike traditional ones, unite such taxonomic groups as species (absolute and relative), levels (micro-, macro- and international), directions (domestic and external) and forms of implementation (internal integration, integration, cooperation), which allows to deepen the theoretical basis of the studied processes. The differentiation of levels of production concentration (micro-level, macro-level and international level) is outlined. The forms of implementation of integration processes through the processes of mergers and acquisitions are determined. Peculiarities and differences of concentration forms due to mergers and acquisitions are determined.

Keywords: production concentration, economic integration, forms of concentration, mergers, acquisitions.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації на різногалузевих підприємствах відбуваються складні суперечливі процеси суспільного поділу праці, зумовлені динамічністю розвитку ринкових відносин, загостренням конкурентної боротьби за сегменти ринку. Перед підприємствами постає проблема пошуку нових форм організації виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності. Однією з таких форм є концентрація виробництва. Аналіз процесів концентрації виробництва впродовж останнього сторіччя свідчать про їх перманентний характер. Проте основний зміст, характерні ознаки та властивості концентрації виробництва за цей час зазнали еволюційних змін. Глибоке розуміння сутності таких змін, на нашу думку, має забезпечити ефективне регулювання процесу концентрації виробництва на кожному етапі становлення ринкових відносин. Все частіше укрупнення підприємств сприяють їх успішному розвитку. Завдяки укрупненню підприємства збільшують свою вартість, підвищують ефективність своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати дослідження синергетичного ефекту висвітлено у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Н. Скопенко [7], В. Марченко [1] багатьох інших. Аналіз літературних джерел свідчить про різноманітність трактувань термінів «концентрація» «злиття», «поглинання» та «приєднання». Здебільшого «поглинання» тлумачиться як об'єднання двох підприємств, при цьому підприємство, що поглинає зберігає свій статус юридичної особи, а підприємство, що поглинається як юридична особа або припиняє своє існування, або стає підконтрольним через володіння контрольним пакетом акцій чи частками капіталу. У закордонній економічній літературі дається трактування, яке передбачає, що при злитті поєднуються підприємства із приблизно однаковими економічними параметрами. При цьому обидві сторони угоди виступають як рівноправні партнери, і відбувається не придбання (поглинання), а злиття двох рівноцін-

них бізнесів [5]. Такого ж визначення дотримуються деякі вітчизняні економісти

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день відсутній комплексний підхід до систематизації форм концентраційних процесів. Класифікаційні ознаки концентрації виробництва, які, на відміну від традиційних, об'єднують такі таксономічні групи, як види (абсолютна та відносна), рівні (мікро-, макро- та міжнародний), напрями (внутрішній та зовнішній) та форми здійснення (внутрішня інтеграція, інтеграція, співробітництво), що дозволяє поглибити теоретичний базис досліджуваних процесів;

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням даної статті є комплексний підхід до таксономічних особливостей здійснення концентрації виробництва. Визначити основні форми та систематизація класифікаційних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі представлена велика кількість варіантів класифікацій форм процесу концентрації виробництва. Проте усі класифікації сформовано без інструментарію комплексного підходу. Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність цілісної класифікації концентрації виробництва, а тому є потреба у систематизації класифікаційних ознак за видами, рівнями, напрямками та формами здійснення. Дослідження класифікаційних ознак концентрації виробництва на підприємствах наведено на рис. 1.

Концентрація виробництва проявляється в укрупненні розмірів підприємств (абсолютна концентрація) і в розподілі загального обсягу виробництва підгалузей між підприємствами різного розміру (відносна концентрація) [4]. Такий поділ на види важливий з огляду на оцінку рівня концентрації виробництва, оскільки для аналізу рівня концентрації застосовуються як абсолютні, так і відносні показники.

Абсолютна концентрація характеризує розміри виробництва окремих підприємств, а її рівень визначають такі показники, як обсяг

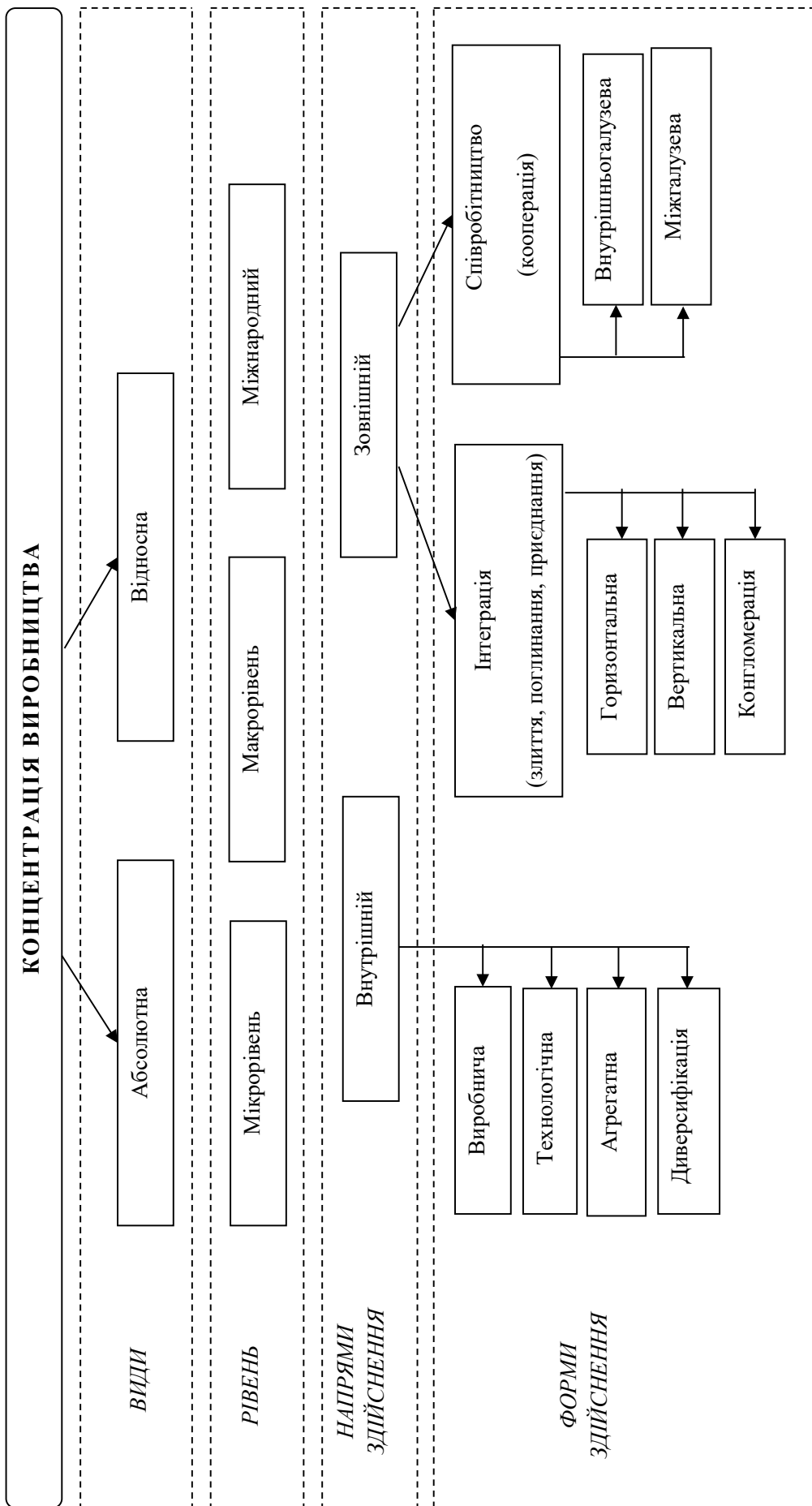

Рис. 1. Класифікаційні ознаки концентрації виробництва

Джерело: побудовано автором на основі [3; 5; 7]

випуску продукції; середньорічна вартість основних засобів; середньооблікова чисельність працюючих. Найбільш об'єктивний показник – це обсяг випуску продукції. Інші показники абсолютної концентрації використовуються для поглиблення всебічного аналізу рівня концентрації виробництва.

Відносна концентрація характеризується розподілом загального обсягу виробництва в галузі між підприємствами різного розміру. Рівень відносної концентрації визначають такі показники, як частка випуску будь-якої продукції одного, двох, трьох і т. д. підприємств в обсязі її випуску в цілому по галузі. Показники рівня відносної концентрації певною мірою характеризують ступінь монополізації підприємства. Крім того, для більшого розуміння сутності концентрації виробництва доцільно розглянути рівні її здійснення.

Концентрація виробництва може розглядатися на мікроекономічному, макроекономічному та міжнародному рівнях як у статичі, так і в динаміці. Систематизація класифікаційних ознак надала можливість побудувати матрицю диференціації рівнів концентрації виробництва (табл. 1).

Таким чином, мають місце рівноправні визначення сутності концентрації виробництва на різних рівнях здійснення цього процесу. Перший квадрант передбачає визначення концентрації виробництва як процесу укрупнення виробництва на рівні окремого підприємства та може бути охарактеризований змінами обсягів виробництва підприємства.

Другий квадрант, в якому розглядається концентрація виробництва на мікроекономічному рівні, визначає її як статичний показник структури обсягів виробництва одного власника, що визначає ступінь впливу окремого

суб'єкта на формування загальноекономічної політики підприємства та стратегію його поведінки в майбутньому.

Третій квадрант – це концентрація виробництва як збільшення частки найбільших підприємств у загальному випуску продукції галузі (у динаміці) та зосередження значної частки під контролем обмеженого кола економічних суб'єктів (у статичі). Наступні квадранти – це процеси концентрації виробництва, які можуть відбуватися не тільки в рамках окремого підприємства, але і у рамках національної, міжнародної економіки. Для ґрунтовного дослідження форм концентрації необхідно розглянути напрями її здійснення. Концентрація виробництва здійснюється у двох напрямках: внутрішньому і зовнішньому. Перший напрям передбачає укрупнення в рамках окремої господарюючої одиниці внаслідок капіталізації прибутку (внутрішнього зростання). Зовнішній напрям – результат співробітництва (кооперації) або інтеграції широкого кола підприємств.

Інтеграція підприємств – це взаємопроникнення суб'єктів господарювання різних форм власності з метою збільшення конкурентних переваг, підвищення конкурентоспроможності й ефективності функціонування. Це об'єднання технологічно однорідних виробництв (горизонтальна концентрація) або виробництв, що утворюють єдиний технологічний ланцюжок, починаючи від обробки сировини і закінчуючи випуском готових продуктів (вертикальна концентрація), або об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем виробництва підприємств, що абсолютно не пов'язані між собою ні сегментом ринку, ні виробничо-збутовими зв'язками (когломеративна концентрація). Інтеграція, у свою чергу, може виявлятися у формах

Таблиця 1

Диференціація рівнів концентрації виробництва

Підхід	Мікрорівень	Макрорівень	Міжнародний рівень
Динамічний	1 Укрупнення індивідуальних ресурсів виробництва суб'єкта економічної діяльності	3 Укрупнення виробничих ресурсів частки великих підприємств у загальному випуску продукції галузі	5 Укрупнення виробничих ресурсів у ТНК
Статичний	2 Зосередження значної частки виробництва в одного власника	4 Зосередження значної частки виробництва під контролем обмеженого кола економічних суб'єктів	6 Зосередження значної частки виробництва під контролем ТНК

Джерело: розроблено автором на основі [4]

злиття або поглинання чи приєднання як організаційно-економічний процес об'єднання.

Горизонтальна концентрація передбачає об'єднання підприємств, що здійснюють діяльність та конкурують в одній сфері виробництва і спеціалізуються на виробництві подібної продукції чи наданні подібних послуг. Головною метою горизонтальної концентрації є посилення позицій підприємства. За горизонтальної концентрації її учасники можуть ставити перед собою досить широкий спектр цілей, починаючи від отримання економії на масштабі, зниження витрат на науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи до розширення власної ринкової ніші як засобу встановлення ринкової влади та витіснення конкурентів [3]. На нашу думку, горизонтальна концентрація виробництва сприятиме досягненню економії на масштабі виробництва та/чи зниженню ступеня небезпеки конкурентної боротьби, розширенню спектра товарів та послуг.

Вертикальну концентрацію розглядають як процес зосередження на одному підприємстві послідовних стадій виробництва кінцевого продукту [6, с. 80], тобто об'єднуються підприємства різних етапів виробництва у ланцюгу єдиного виробничого процесу товарів та послуг автономно, всередині підприємства, замість того, щоб закуповувати їх в інших підприємствах. Стратегія вертикальної концентрації виправдана, коли підприємство може підвищити свою рентабельність, контролюючи різні стратегічно важливі ланки в процесі виробництва та збуту продукції характеризувати не всю сукупність. Мотивацією у даному разі є забезпечення контролю над збутом продукції, інколи бажання краще знати своїх споживачів. Ця стратегія прийнятна для підприємств, що мають сильну конкурентну позицію (значну частку ринку). Слід зазначити, що деякі науковці процес концентрації виробництва представляють лише у формі горизонтальної та вертикальної концентрації, що, на нашу думку, не зовсім виправдано, оскільки на сучасному етапі господарювання важливого значення набуває конгломератна структура.

Конгломеративна концентрація – це об'єднання під єдиним фінансовим контролем підприємств, які не мають виробничих зв'язків і належать не тільки до різних видів виробництва, а й до різних сфер економіки. Цей вид передбачає об'єднання підприємств інших галузей, з якими вони не знаходяться в прямому чи непрямому виробничому зв'язку, безпосереднє об'єднання різнопрофільних підприємств, що може синтезувати елементи

горизонтальної та вертикальної концентрацій. Відповідно відбувається зростання прибутковості виробництва завдяки розширенню сфери діяльності, зменшенню господарських ризиків, освоєнню ринкової частки на інших ринках [1]. Головна мета учасників подібної концентрації – диверсифікація операцій як засіб зниження ризику в умовах активних кон'юнктурних коливань на ринку. Така форма концентрації виробництва може також використовуватись і в рамках стратегії репрофільювання підприємств, і як спосіб альтернативного використання тимчасово вільних виробничих ресурсів, і як механізм створення великих підприємств тощо [6]. До негативних наслідків конгломеративної концентрації можна віднести те, що розгалуженість призводить до погіршення якості управління структурними одиницями [2].

Ще однією метою створення конгломератів є отримання великих прибутків за рахунок операцій з цінними паперами: випуск акцій і облігацій, їх обмін [8, с. 377]. Для здійснення конгломератних злиттів і поглинань необхідні відповідні фінансові ресурси й обізнаність про стан справ підприємств. І те й інше здатні забезпечити лише банки і фінансові підприємства. Останні складають списки потенційних кандидатів для поглинання, отримуючи за інформацію не тільки комісійні, а й можливість маніпулювання з цінними паперами підприємств, що поглинають і підприємств, що поглинаються.

Далі дослідимо основні інтеграційні форми концентрації виробництва. Термін «злиття і поглинання» є буквальним перекладом англосаксонської юридичної термінології (*mergers & acquisitions*). Використання терміна «поглинання» у виключно юридичному значенні не зовсім коректно в Україні, оскільки у законодавстві він відсутній, але існує у міжнародній практиці. Сутність термінів «злиття і поглинання» не зводиться до здійснення окремої операції (купівлі-продажу, угоди про приєднання тощо). Якщо йдеться про дружнє або недружнє поглинання бізнесу, завжди мається на увазі бізнес-стратегія, що складається з багатьох структурних елементів і організована у часі як самостійний проект [6]. Кінцевою метою злиття і поглинання є придбання контролю за діяльністю підприємства-цілі. Стратегія є комплексом послідовних дій і, зазвичай, реалізується через ряд заходів публічно-правового та організаційно-економічного характеру [8, с. 173]. В умовах глобалізації господарської діяльності злиття та поглинання підприємств відбуваються не лише у межах країни. Залежно від національної належності в економічній літера-

турі розрізняють національні (в рамках однієї країни) та транснаціональні (об'єднання підприємств, що знаходяться в різних країнах) ЗІП.

Висновки. Аналіз теоретичних досліджень у сфері концентрації виробництва на підприємствах показав значне різноманіття форм її прояву і водночас відсутність у роботах чіткого і цілісного їх групування. Пропонується класифікація концентрації виробництва за видами (абсолютна і відносна); за рівнями (мікрорівень, макрорівень та міжнародний); за формами здійснення (виробнича, технологічна, агрегатна та

диверсифікація, які здійснюються на рівні підприємства), а також інтеграція (горизонтальна, вертикальна та конгломеративна) та співробітництво (кооперація) (внутрішньогалузева та міжгалузева). Така класифікація дає змогу точніше ідентифікувати види та форми здійснення концентрації виробництва з метою кращого розуміння цього процесу, проаналізувати ступінь реорганізації підприємств та обґрунтувати і розробити відповідне методичне забезпечення оцінки ефективності їх діяльності залежності від рівня концентрації виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марченко В.М. Методичний підхід до оцінювання фінансового потенціалу підприємства. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва* [Текст] : Збірник наукових праць. № 20. 2017. С. 142–149.
2. Mostenska T. Conceptual approaches of company development strategy considering the phase of industry consolidation and integration processes. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2015. Вип. 1(12). С. 82–95. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15mtlaip.pdf> (дата звернення: 20.12.2020).
3. Визначення рівня концентрації виробництва на підприємствах харчової промисловості України. *Вісник Донецького національного університету*. 2015. № 1. С. 66–67.
4. Кравець К.П. Форми консолідації підприємств за сучасних умов господарювання. *Сервісна економіка в умовах глобальної конкуренції: правовий та інституційний виміри* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 15-16 лист. 2017 р.). Київ, 2017. С. 350–352.
5. Марченко В.М. Самоорганізація злиття та поглинання: умови та потенціал : монографія. Київ, 2011. 352 с.
6. Лупенко Ю.О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
7. Скопенко Н.С. Особливості формування комплексної системи ризик-менеджменту. *Теоретичні та прикладні питання економіки* : Зб. наук. праць. 2016. Випуск 1(32). С. 33–43.
8. Хаустова В.Є., Колодяжна Т.В. Вплив процесів злиттів і поглинань на конкурентоспроможність економіки в умовах глобалізації : монографія. Харків, 2019. 416 с.

REFERENCES:

1. Marchenko, V.M. and Bondar, A.I. (2017) Methodical Approach to Estimating the Financial Potential of an Enterprise [Methodical approach to assessing the financial potential of the enterprise]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo*, vol. 20, pp. 142–149.
2. Mostenska T. (2015) Conceptual approaches of company development strategy considering the phase of industry consolidation and integration processes *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava* [Socio-economic problems and the state], pp. 82–95. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15mtlaip.pdf> (accessed 20 February 2020).
3. Kravets, K. (2015) Vyznachennia rivnia kotsentratsii vyrobnytstva na pidpriemstvakh kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Determining the level of concentration of production at the enterprises of the food industry of Ukraine]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Donetsk National University], no. 1. (in Ukrainian)
4. Kravets, K.P. (2017) Formy konsolidatsii pidpriemstv za suchasnykh umov hospodariuvannia [Forms of consolidation of enterprises in modern business conditions]. *Servisna ekonomika v umovakh hlobalnoi konkurentsii: pravovi ta instytutsiinyi vymiry: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv, pp. 350–352. (in Ukrainian)
5. Marchenko, V.M. (2011) Samoorganizatsiia zlyttia ta pohlyannia: umovy ta potentsial [Self-organization of mergers and acquisitions: conditions and potential]: monograph. Kyiv, 352 p. (in Ukrainian)
6. Lupenko, Yu.O. (2016) Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii : instytutsionalnyi aspekt [Entrepreneurship and cooperation development: institutional aspect]: monograph. Kyiv: NNTs «ІАЕ», 2016. 430 s. (in Ukrainian)
7. Skopenko, N.S. (2016) Osoblyvosti formuvannia kompleksnoi systemy ryzyk-menedzhmentu [Features of formation of a complex system of risk management]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky: Zb. nauk. prats*, vol. 1(32), pp. 33–43. (in Ukrainian)
8. Khaustova, V.Ye., & Kolodiazna T.V. (2019) Vplyv protsesiv zlyttiv i pohlynan na konkurentospromozhnist ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [The impact of mergers and acquisitions on the competitiveness of the economy in the context of globalization]: monograph. Kharkiv, 416 p. (in Ukrainian)